

УСЕ НЕ ТАК, ЯК НАДА

Валер'ян Підмогильний

«Місто»

1928 р.

Спершу ця книжка розізлила мене, як жувачка, приклеєна за вухом, катора вранці оказалась вопще не там. Потім прийшли слова, й стало ще хуже. Ти ж знайш, мій драгметальний читачу, як доктор не любе матюкаця. А тут — аж страшно стало дивитись на ікони в уголку, над кампутіром, патаму шо вони ж всю цю лексіку в моїй душі прекрасно чують і відтак покриваюця патіною ізнутрі. Кажуть мені: ну, шо ти лютуєш, це ж не сама худша книжка, якою ти нечаяно збагатився. Возьми он лучче «Кобзаря» — трохи одітрешся од цієї нестерпної естетіки раннього українського урбанізму. Або не, не нада «Кобзаря», краще начни читать «Систер Річинських» Ірини Вільде — й дето за пів року взагалі перестанеш понімать, навіщо людям се тяжке знання про букви, шо складаюця в слова, і все

забудеш, крім горохового супчика, задуманого Господом дето водночас з концептом первородного гріха.

Штука в тому, що з-поміж усіх шидеврів Розстріляного відродження цей роман і справді виділяється якимсь нехарактерним для тої епохи інфракрасним підблимуванням. У ньому — все не так, як нада: що герой, що сеттинг, що ідеї — усе це повороти не туди, куда зазвичай любе повертат обична проза наших класиків. Моральні компаси в «Місті» крутяця, як однолапий павучок, й показують незмінну чипуху, а устремління, як ті протони в ЦЕРНівській трубі, з нечуваною шкоростю розганяюця заради непонятних і кромешних зіткнень. Тут, як і в кабінеті Валер'яна, на стіні розвішані повсюди патрети костюмірованого діда, що невтомно жмакає свою сігару й мислить про приречиність люцьку, чиє буття — лиш вибрики внутрішньої похотливої обізяни. Кстаті, про патрети. Чимало критиків незмінно розкопують у «Місті» елементарні паралелі з текстами Мопассана, залюбленого в образ альфонса, покорителя прикриватних тумбочок, і дажи Джека Лондона, в якого теж єсть романюка про впертого ішака і його кривулястий маршрут до літературного успеха, проложений через ломбарди та любовний крах. Хотя єдине, що єднає героїв «Любого друга», «Мартіна Ідена» та «Міста» — се некоторий атлетизм героїв і їхня одержимість лічною метою. З одного боку, завжди приємно пристроїть нашого класіка в глобальніший культурний контекст, де не тільки воли ревуть і свиням фости крутять. З іншого, основний контекст «Міста» — якраз фости свійських тварин й неповні ясла, з якими

проісходе вся безуспішна боротьба в душі центрального персонажа, на ймення Степан. От шо він хоче сотворить із себе вже на початку? Він гордо іменує себе Стефаном, ніби ся одна буква в імені зразу приліпить його до того світу, де вирували страсті Мопассана, де похожий на святого Миколая дід невтомно діставав свою сігару, де зрікався цінностей переплутаний Мартін Іден. А шо в підсумку? Повний облом психологізма. Шо Степан, шо Стефан — се імінно той чувак, шо до скону битиметься із сусідом за грушу на межі, завідуватиме йому в усьому й по-настоящему обрадуєця хіба шо зреліщу пожара за парканом. І як би високо він не злетів на воздушному шаріку свого таланта, всьо равно перид глазами в нього не пощезне ідеальна біла хата із прислів'я, і цеса хата — навіки не його, хоть чокнись і розбийся. Така-от палітра його екзистенційного кошмара в усій своїй гидотній та лаконічній простоті.

Сюжет

Пливе по Дніпру караблік, а на карабліку нуртує працездатна кров, здоровий біцепс йорзає під рукавом і спраглі зреліщ очі прозирають крізь пелену надоїв та покосів, томно пульсірує подкожний жир істинного щастя; пливе караблік — і пливуть на нім селяни, добротні й молоді, як мрія про успех в любові та житті.

Водиця за бортом попахує безміром нових можливостей і приключеній, що причаїлися на київських горбах: ось вони

влізають у краєвид, як снопи в stodолу, — так чотінько й велично, що селянам на караблі хочецця терти потужні шії та шупать себе під нехитрою рустикальною вдягачкою. Як вони чують себе, ці люди, яких село направило у город, щоб здобувати всьо, що тіки може здобуть хазяйновита і заряджена на землеробство та скотарство суцність? Чують вони себе стрьомно. З одного боку, величне древне місто вабить посильніше, ніж спрятаний в хліву фанфурик, в ньому єсть тайни і пороки, досягнення та перишкоди, воно все зделане із недоступного раніше матер'яла типу шовкових трусів. Люди на караблі — вони достатньо прогресивні й розуміють, що Київ — се дуже трудний челендж для свинопасів-гречкосіїв, які вобшето і не збираюця міняти власну парадігму. Вони везуть своє село у місто не для того, щоб там переодіцца і переобуцца в міщуків й промінати домашнє сало на пітаніє в столовках. Їхня задача — зделать так, щоб город і село нарешті злилися в екстазі, з усім належним пароксизмом. А втім, мета цесього страсного порива не має нічого общого ані з обміном, ані з взаємозбагаченням. Бо селу нада від города конкретні вєщі: наука та освіта, щоб колоски росли кучніше, і культура, щоб давать їй по клубках після трудодня. Натомість селянин везе з собою в город одне лише агромне ніфіга, а ще містку і ненаситну душу, яка жадає додаткових компенсацій і за рабський труд, і за сортір у дворі, і за мишей в коморі. Усе це, як ви розумієте, родом із темряви віків, із каламуті несвідомого та того чувства, що справедливості нима. Тому карабль пливе, й на палубі кипить страшний канпот емоцій та передчуттів,

особінно в душі главного героя, Степана Радченка. Це прямий парінь з причоскою, яка вже стала популярна серед тодішніх поетів (чото автор рішив нам зразу сообщити цю диталь, трохи наламавши всю драматургію; було би значно лучче, якби про творчий свербіж в башці Степана ми узнали поже, як і задумано). У Степана повний порядок із біцепсом, біографією та прочим соціалізмом: нима нічого странного, що цього перидовика село послало на науку в столичний вєз.

Степану Київ не наравицца. Він тіки його побачив — зразу в душі озвалися всі покоління предків, яких судьба прокатала по повній програмі нужденного сільського побуту. Для нього Київ — це зловещий і підступний ворог, якого нада зразу взять за барки, кинуть об святу земельку, а потім сильно покарать. Степан чують себе чужинцем, якому ніхто не радий, і було би странно, якби він чувствовал себе іначе, бо його в натурі ніхто не жде, крім якогось мутного жука на Подолі, хотя це дажи не далекий родич, а воппе лівий чувак, який кадато приїжджав у Степанове село по ділу й зупинявся в його дядька.

Подобно неліквідному д'Артаньяну, Степан вручає подільському торгашу з куцою борідкою рикоміндатільне пісьмо, але мерзенний де Тревіль дажи не похлопав його по плечу, а мовчки одвів у хлів, де велів располагацца і чувствовать себе, як дома.

Степан спершу хотів возмуцацца й махати шпагою, угледівши сусідку-корову, та потім його сільська душа притихла: всьо-таки корова, сіно й інші привичні арома-

ти — се якось понятніше, ніж бруківка та вітрини магазинів, і всі ці надменні люди, які насправді ніч не варті, бо не вміють навіть толком просапати бурака.

Степан, як і кожен дійсний герой роману, хоче всьогди і прямо щас. Йому нада слави і почота, купатись голяка, красивих шмоток, жінок і бабла, а ще ж нада учисьця і дити працювати. Тому він постійно дьоргається і багато нервничает, а його душа, зожмакане хамло, пропитана завістю й гординою, щодня згора від злості. Кстаті, про хамло. Це любопитне слово Валеріан Підмогильний використовує в своєму романі тільки раз, й саме от в такому нехарактерному значенні, яке нікому перше не спаде на думку.

А втім, судьба всігди настроїна з бонжуром до молодих-красивих-сильних, а тому Степану й справді все саме пливе до рук. Наприклад, сходяв він раз на літературний вечір, наслухався цього всього, незмінно впотів од злості — й тут-таки вступив оповідання, а потім ще. А потім зайшов позирить кінішко і зразу настроїв сценарій фільми. І все у нього отримується так ловко, що журнали платять гроші й просять ще, кіностудія в восторге й тож знатно платить, і ось уже й книжонка лізе з друку, і посада його жде, і підріток, і Степан потроху надувається біля хрещатицьких вітрин, бо може шогди прикупить і преобразицьця, як заповідав один ізвесний в українській літературі київський цирюльник. Лафа і шара, вкупі з успішним успіхом, обплітають його селянський стрижень, подобно ядовитій тропічній ліані, що пожирає камінні останки древніх цивілізацій. У цей момент, за всіма

законами класичної драматургії, герой повинен портицьця і разлагацьця, щоб надалі сильно падає, розбивацьця і потім знову воскресать і прагнути нових висот. До честі автора, він не заставляє свого персонажа бігати цими полірованими ступеньками, і на це є свої причини. По-перше, будь-яке моральне розложеніє стає інтересне для нас із вами, еслі воно стається з цілісною і загалом хорошою людиною. Натомість із самого початку Степан Радченко ніде й ні разу не визиває симпатії. Це амбітне й високомерне чудо, в якому заблудилась і остаточно потірялась стрьомна думка Панька Куліша про вищість сільського біоматер'ялу, — від початку моральний каліч, на позначення якого, зокрема, годиться оте слово, вжите в тексті тільки раз, але тепер уже в своєму поширенішому смислі. Чоготіки варті його взаємини з другою статтю, до якої його пихає основний інстинкт, хоча і розум, і серце Степана етих створінь не цінять, не доганяє і взагалі вважає ерундою. Степан приїжджає в Київ з підсвідомою метою трахнути всіх і все підряд, но що ж робить, кади будівлі чинять опір, а дніпровські пляжі тупо переповнені тілами? Від злості, шо на всіх його не фате, він накидається на першу і кажись последню людину в романі, яка могла б його любить покірно і безумовно, чисто по-сільському, як у Панаса Мирного. Але ж Степану нада не любові, а домінації й насильства, тому замість подобія любови, він гвалтує Надійку, з якою знався ще до того, як ступив на палубу проклятого київського пароплава. Друга жінка в його столичній житті сама на нього падає всім телом. Хотя Степан вполне